

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

VII. Dizi-Sayı 80¹

İBN SÎNÂ
DOĞUMUNUN BİNİNCİ YILI
ARMAĞANI

2. Baskı

Derleyen

Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI

TÜRK TARİH KURUMU

ANKARA, 2014

GİRİŞ

İBN SİNÂ VE BİN YILLIK YAŞANTININ DİLE GETİRDİKLERİ

Ord. Prof. Dr. AYDIN SAYILI

Cumhurbaşkanımız ve Türk Tarih Kurumumuzun koruyucu başkanı sayın Orgeneral Kenan Evren İbn Sînâ'ya yakın ilgi göstermektedirler. Büyük Atatürk, 1937 yılında, İbn Sînâ'nın ölümünün dokuzyüzdüncü yıldönümünün İbn Sînâ hakkında dolgun bir bilimsel çalışmaya vesile olmasında önyak olmuştu. Beyrûnî ve Fârâbî gibi büyük Türk düşünürlerinin yuvarlak sayı yıldönümleri de şayet Atatürk'ün ömür süresi içine isabet etmiş olsaydı, Atatürk'ün bunlarla da aynı suretle ilgilenmiş olacağında şüphe olmasa gerektir. Atatürk'ün kendi eliyle kurduğu Türk Tarih Kurumu Türk büyüklerinin yıldönümleriyle aynı suretle yakından ilgilenmiş, Kâtib Çelebi, Fârâbî ve Beyrûnî gibi düşünürler için de anı ciltleri hazırlatmıştır.

Türk Tarih Kurumu, bu arada, İbn Sînâ'nın doğumunun bininci yılı anısına bir yayın hazırlanması için beni görevlendirmiş bulunuyor. İbn Sînâ gerek bilim adamı, gerek felsefeci, ve gerekse tabip olarak ele alınabildiğinden bu yayın planının mümkün olduğunca geniş tutulması uygun görüldü. Bu vesile ile, gerek İbn Sînâ'nın şerefine ve gerekse Türk Tarih Kurumu'nun bilimsel itibarına lââyık bir yayın hazırlanmasını sağlamakta yardımcı olmayı kabul buyurmuş ve çok emek sarf ederek katkılarını hazırlayıp sunmuş olan değerli arkadaşlara gerek Türk Tarih Kurumu adına ve gerekse kendi adıma burada derin şükranlarımı sunmak isterim. Bazı arkadaşların yazıları bu arada biraz fazla bekletildi. Elimde olmayan bu gecikmelerden benim de üzüntü duymuş olduğumu burada hemen ifade edeyim. Fakat bu gecikmenin bu anı kitabının daha muhtevalı ve zengin hale gelmesini sağlamış olmasının da büyük bir kazanç teşkil ettiği şüphesizdir.

Atatürk'ün düşünümsel kültürünün fevkalâde zenginliği ve bilgiye, genişliğine ve derinliğine, verdiği büyük değer yanı sıra, bir yurt kurtarı-

cısı, bir devlet adamı ve bir devrimci önder olarak gösterdiği eşsiz başarı ile tarih çapında bir dev insan olduğu gün gibi açıktır. Onun tarihin en kalburüstü insanlarıyla kolayca boy ölçüşebileceği söz götürmez. Burası bu konu üzerinde durmanın da yeri değildir. Fakat yine de Atatürk'le İbn Sînâ arasında bazı bakımlardan bir kıyaslama yapmak ilginç görünüyor. Çünkü Atatürk'ün İbn Sînâ ile ilgilenmiş olması sonucu olarak, yukarıda işaret edildiği üzere, İbn Sînâ'nın ölümünün dokuzyüzüncü yıldönümü vesilesiyle İbn Sînâ hakkında birçok bilim adamlarımızın işbirliği ile Türk Tarih Kurumu tarafından dolgun ve zengin muhtevalı bir anma cildi yayınlanmıştır.

Atatürk'le İbn Sînâ arasında bir ortak yön bu iki büyük insanın milliyetidir. Nitekim, 1937 yılında çıkan söz konusu anma cildinde Şemsettin Günaltay'ın İbn Sînâ'nın milliyeti hakkında değerli bir yazısı çıkmıştır¹. Şemsettin Günaltay bu yazıda İbn Sînâ'nın Türk olduğu tezini ele alıp işlemektedir. Gerçekte, bu yeni bir tez ya da iddia değildi. Örneğin ondokuzuncu yüzyıl başlarında Ali Suavi de İbn Sînâ üzerine kaleme aldığı bir yazıda onun Türk olduğu görüşünü benimsemiş ve savunmuştu².

Atatürk, 1937 yılında İbn Sînâ'nın ölümünün dokuzyüzüncü yıldönümünü kutlatmakla önemli bir kadirbilirlik örneği verilmesine önyak olmuştur. Atatürk bu girişiminden bir yıl sonra bu hayata gözlerini yumdu. Tuhaf bir rastlantı olarak Atatürk'ün doğumu ile İbn Sînâ'nın doğumu arasında da 901 yıllık bir süre farkı var. Böylece, İbn Sînâ'nın doğumunun bininci yılı olan 1980 yılından bir yıl sonrası Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılına rastlıyor. Bir başka deyiş ile, her ikisinin de yaşamı elli yedi yıl kadar sürmüş. Böylelikle, aralarındaki bir başka ortak yön de bu görelilik olarak kısa ömür süresi içine muazzam başarılar sığdırmış olmalarıdır.

İbn Sînâ pek çok eser bırakmıştır. Bunlar içinde hacim itibarıyla kalburüstü boyutlara ulaşan hiç değilse Kitâbüşşifâ ile El-Ğânûn fi't-Tıbb dünya literatürünün, düşünömsel ve bilimsel yazınının, anıtsal olanları arasında

¹ Şemsettin Günaltay, "İbni Sînâ, Milliyeti, Hayatı, Kültürü", *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sînâ*, Türk Tarih Kurumu yayını, İstanbul 1937, birinci yazı, s. 5-29. Yine bkz., Şemsettin Günaltay, "İbni Sînâ'nın Şahsiyeti ve Milliyeti Meselesi", *Belâten* (Türk Tarih Kurumu), cilt 4, 1940, s. 1-37; Aydın Sayılı, "Was İbni Sînâ an Iranian ar a Türk", *İsis*, cilt 31, 1939, s. 8-24. İbn Sînâ'nın hayatı için, bkz., Nihat Keklik, "Türk Filozofu İbn Sînâ (980-1037), Hayatı ve Eserleri", *Felsefe Arkivi*, sayı 22-23, 1981, s. 1-53.

² Bkz., A. Süheyl Ünver, "İbn Sînâ (Ali Suavi'ye göre)", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, cilt 12, No 8, 1938, s. 17-18.

yer alır. Fakat, elbette, büyüklüğün tek ölçüsü hacim değildir. İbn Sînâ'nın daha küçük monografaları içinde de seçkin olmayanı, üstün değerde olmayanı yok gibidir:

İbn Sînâ'nın yeteneklerini ana çizgileriyle şu şekilde özetlemek mümkündür: Sekiz yaşında hafız oluşu, onaltı yaşında bir tabip olarak üstün başarı kazanıp kendisinden çok daha tecrübeli meslektaşları arasında belirgin biçimde temâyüz edebilmesi, daha bu yaşında matematik, astronomi, fizik, kimya, müzik, ve edebiyat gibi pek çok ve çeşitli konuların hepsi üzerinde büyük hâkimiyet kurabilmiş olması, düşüncesinin açıklık, derinlik ve güçlülüğünün hayret verici boyutlara erişmiş bulunması, bütün bu müteferrik alanlarda büyük özgünlük gösterebilmesi onun istisnaî kişiliğine tanıklık etmektedir. Fârâbî'ye çok şey borçlu olmakla onun manevî anlamda bir öğrencisi oluşu ve Fârâbî gibi o da Türk olan Beyrûnî'nin çağdaşı olmuş olması da İbn Sînâ'nın çağını ışıktandıran, şerefine şeref katan önemli ve ilginç hususlardır.

Hemen hemen her büyük insan, her dâhi, bazen daha yaşam süresi içinde, ve genellikle ölümünden sonra, birtakım olumsuz ve haksız eleştirilere hedef olmuştur. Hattâ İngilizcede, daha doğrusu, Amerikan argosunda, bu davranış için, fakat haksız kazanılmış şöhretleri teşhir anlamında olmak üzere, “debunk” biçiminde bir sözcük de oluşturulmuştur. İbn Sînâ, hayatta iken, dinsizlikle itham edilmiş ve, söylendiğine göre, bunu yaygıncana bilinen Farsça bir dörtlükle yanıtlayıp reddetmiştir³. Bu beytin ve temelindeki hikâyenin uydurma olması mümkündür. Fakat kendisine bu mahiyette bazı eleştirilerin daha sonraları yöneltilmiş olduğu kesinlikle bilinmekte ve ayrıntılarıyla saptanabilmektedir.

Buna karşılık, İbn Sînâ için, açıkcalplılıkla ve iyi niyetli düşüncelerle temellenen fakat kısmen zamanın yaygın ama aslında tamamen temelsiz ve hatalı değerlendirmelerine dayanan cömert övgüler de, daha ciddi ve bilimselleri yanında, bol miktarda mevcuttur. Bu önsözde bunlar üzerinde kısaca durulduktan sonra özellikle onikinci yüzyıl İran edebiyatının Gazne'li şairi Senâ'î'nin yazdığı bir manzumeye işaret etmek istiyorum. Çünkü, bildi-

³ Bkz., örneğin, İsmail Hakkı İzmirli, “İbni Sînâ Felsefesi”, *Büyük Türk Filozof ve Tıp Ustadı İbni Sînâ*, Türk Tarih Kurumu yayını, İstanbul 1937, üçüncü yazı, s.42; Şerefeddin Yaltkaya, “İbni Sînâ'nın Basılmamış Şiirleri”, *aynı cilt*, 36'ncı yazı, s.47. İbn Sînâ için bir başka kısa manzum yergi de aynı yazıda s.50'de görülmektedir.

ğime göre, Senâ'î'nin İbn Sînâ için yaptığı bu kısa fakat çok içten ve canlı övgüsü, daha doğrusu ona yaptığı bu övgüsel atıf, şimdiye dek İbn Sînâ münasebetiyle söz konusu edilmiş değildir. Bundan sonra da, burada, bir yandan İbn Sînâ'nın gerek İslâm Dünyasında ve gerekse Batı Âleminde kazandığı itibar ve saygınlığa, öte yandan da evrensel uygarlık gelişimine ve insanoğlunun tarihsel kaderine bir düşünür ve bir bilim adamı sıfatıyla yaptığı etki ve katkıya en geniş çizgileriyle değinilecektir.

Türk halk hikâyelerinde İbn Sînâ, akli ile en yüksek hakikat ve mutluluğa erişmek isteyen bir insandır ve bütün insanların mukadderatının timsalidir, bu konuda bir ibret dersi verecek durum ve değerdedir. Ahmet Ateş'e göre bu halk hikâyelerinde, İbn Sînâ'nın en basit vasfı, iyiliğin ve güzelliğin meftunu, kötülüğün, haksızlığın, zulüm ve hasisliğin düşmanı olmasıdır. İbn Sînâ toplum içinde yöneten ve yönetilenler arasında aşılmaz bir fark gözetilmesine karşıdır. Bu hikâyeyi yaratmış olan Anadolu insanının hayatında, İbn Sînâ, bilimin kendisine kazandırmış olduğu güçten kendine çıkar sağlamak açısından yararlanmak istemez. Tersine kendisinin bu yetisinden etrafındakileri istifade ettirme yoluna gider. Gerçek mutluluğa insanlara faydalı olmakla ulaşılabileceğine inanır ve bunun akıl yoluyla elde edilebilecek kapsamlı bir bilgi ile kazanılabileceği kanısını taşır. Fakat sonunda, İbn Sînâ, bunun mümkün olmadığı kararına varır. Ancak bir şeyhe, bir mürşide, intisap yoluyla gerçeğe ve asıl mutluluğa erişilebileceğini görür, idrâk eder.

Böylece, bu halk hikâyesine göre akılcı İbn Sînâ, sonunda, mistisizme bel bağlamış, onda karar kılmış görünüyor. Gerçekten İbn Sînâ'nın bir mistisizm cephesi de mevcuttur. Ne var ki, İbn Sînâ'da, Fârâbî'den alınan etki ile, mistisizm ile akılcılık arasında, Akl-i Fa'âl aracılığı ile, Akl-i Fa'âl'den pay alma kavramı veya anlayışı yoluyla, bir köprü kurma, bir uzlaştırma sağlama durumunun söz konusu olduğu söylenebilir.

Halk arasında yaygınlaşan İbn Sînâ hikâyesi anlaşıldığına göre, Ziyaeddin Yahya adlı bir kişi tarafından tesbit edilmiştir. Böylece, onun kalemiyle, bu halk hikâyesinde İbn Sînâ mukadderat ve aşk gibi büyük beşerî meseleler karşısında duyulan endişelere cevap veren bir kahraman hâline gelmiştir. Ahmet Ateş, bu bakımdan İbn Sînâ'yı ortaçağın doktor Faust'ına benzetmektedir. Ne var ki Goethe'nin onu temsil ediş tarzıyla Faust Rönesans insanının mukadderatının timsaline dönüşmüştür. İbn Sînâ ise, halk rivayetlerinde ve Ziyaeddin Yahya'nın kaleminde ortaçağ zihniyetine çok

bağlı ve sadık bir şahsiyettir. Ancak, İbn Sînâ'nın hayatı, bu şekliyle bile, insan mükedderatının mühim meselelerini içermektedir. Böylece, İbn Sînâ, Türkler arasında, belki özellikle onaltıncı asırdan itibaren, birtakım içtimâî ve beşerî dertlere çare arayan bir kahraman kisvesine bürünmüş olarak karşımıza çıkmaktadır⁴.

Bu hikâyelerde İbn Sînâ'nın basit bir yönü onun insanüstü başarılarıdır. Halkın gözünde İbn Sînâ birçok kerametlere sahip, mucizeler yaratmaya muktedir olağanüstü bir yaratıktı. İbn Sînâ bu Anadolu hikâyesine göre, çok maceralı bir hayat yaşamış, sihîr yardımıyla kendisini birçok tehlikeli durumlardan kurtarabilmiştir. Kerametlerinden biri onun rüzgâr estirme gücüne sahip oluşudur. Anadolu insanının hayal gücü, aynı zamanda, İbn Sînâ'nın kişiliğini Kur'an'da sözü geçen Lokman Hekim ile klasik çağın Eskülap'ı ile birleştirmiştir⁵.

İbn Sînâ'ya Eş-Şeyhurreis, yani başkan şeyh, yahut da başönder, yani "Saygın ve itibarlı kişiler içinde en başta geleni" lakabı verilmiştir. Feridun Nafiz Uzluk bu lakabın Mevlânâ lakabının yaklaşık olarak anlamdaşı olduğuna dikkati çekiyor⁶.

Gerçekten, bu lakapların her ikisi de, aşağı yukarı, "en büyük ve saygın kişi" anlamını vermektedirler. Oysa "Mevlânâ" yani "bizim mevlâmız" denince, Türk-İslâm Dünyasında derhal Mesnevî adlı yapıtın yazarı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî akla geliyor. (İranlılar arasında Mevlânâ "Mevlevî" lakabı ile anılır). Aynı suretle, Eşşeyhurreis denince de İslam Dünyasında, hiç bir tereddüde yer bırakmayacak biçimde, İbn Sînâ'dan söz edildiği anlaşılmaktadır. Oysa, gerek Eşşeyhurreis lakabı ve gerekse Mevlâne lakabı veya hitap şekli başkalarına da uygulanmıştır. Fakat bu lakaplar sadece İbn Sînâ için ve Celâleddîn-i Rûmî için ebedîleşebilmiştir. Üstelik, "Mesnevî" de bir tür nazım için genel bir ad olmasına rağmen, Mesnevî denince ilk

⁴ A.Ateş, "Türk Halk Hikâyelerinde İbn Sînâ", *Türkiyat Mecmuası*, cilt 11,1954, s. 33-40, cilt 12, 1955,s.265-275; Cahit Öztelli, "Halk Hikâyelerinde İbni Sînâ", *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı*, (Belleten, Türk Dil Kurumu), 1968, s.213-219.

⁵ Carra de Vaux, *Avicenne*, Paris 1900,s.143-144; A.Süheyl Ünver, "Şark Folklorunda İbni Sînâ Hakkında Yaşayan ve Kaybolan Efsaneler", *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sînâ*, İstanbul 1937, 26'inci yazı, 8 sayfa; M. Şerefeddin Yaltkaya, "İran Folklorunda İbn Sînâ", *aym yayın*, 27'inci yazı, 4 sayfa.

⁶ Feridun Nafiz Uzluk, "İbni Sînâ, Eşşeyhurreis", *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sînâ*, 18'inci yazı, s.l.

ağızda Mevlânâ'nın Mesnevî adlı anıtsal yapıtı çağrışımı yapılıır. "Kânûn" denince de, aynı suretle, bu genel sözcük, bir kitap adı olarak, ilk koşulunda İbn Sînâ'nın El-Kânûn fi't-Tıbb adlı büyük eserini akla getirir.

Feridun Nafiz Uzluk, bu münasebetle, Anadolu Selçuklularında sağlık bakanı memuriyetine denk bir görevde bulunan Ekmelüddîn adlı ünlü bir doktorun "Dünün ve bugünün tabipleri Hazret-i Mustafa'dan (Tanrı rahmeti onun üzerine olsun) sonra bir yalvaç gelseydi ve böyle bir şey mümkün olsaydı, bu peygamberin İbn Sînâ olmuş olacağı düşüncesinde birleşmişlerdir." şeklindeki bir sözüne dikkati çekmektedir. Eflâkî'nin Menâkıbu'l-Ârifin'inde verilen bu bilgi, aslında, Mevlânâ'nın büyüklüğünü ve harikuladeliğini vurgulamak amacıyla söz konusu edilmektedir. Ancak, İbn Sînâ hakkında da, böylece, dolaylı yoldan da olsa çok ilginç bir olağanüstü övgü misali ile karşılaşmış oluyoruz. Fakat, aslında, burada İbn Sînâ'nın bu şekilde yüceltilmesine itiraz edilmekte, böyle bir övgüye ancak Mevlânâ'nın lâyük olabileceği vurgulanmaktadır. Böylece de İbn Sînâ ile Mevlânâ arasında bir rekabet durumu da yaratılmış olmaktadır⁷.

Bu rekabet durumu bir bakıma aralarındaki paralelliği, koşutluğu, bir karşıtlığa dönüştürmektedir. Çünkü İbn Sînâ ussallığı, aklın salt ve kesin üstünlüğü ilkesini benimsemekte, Mevlânâ ise tasavvufu ve mistisizmi, akıl gücünün belli bir sınırdan öteye geçemediği tezini temsil etmekte ve savunmaktaydı. Mamafih, aradaki bu karşıtlık yine de bir paralelliği temellendirebilmekte, bir paralellik şeklinde tecelli etmekteydi.

Aradaki bu paralelliği bir adım daha ileri götürmek için Molla Câmfî'ye atfen söylenen meşhur sözü burada hatırlatmak yerinde olur. Mevlânâ Türbesindeki bir levhada son beyti ile karşılaşılan bu dörtlü, Ankara'nın ünlü valisi Abidin Paşa'ya göre ve serbest bir çeviri ile şöyledir :

Mânâ âleminin o Feridun'unun (o seçkin önderinin)
Yüksek kişiliği için Mesnevî yeter kanıttır.
O Yüce insanın tavsifi yolunda bilmiyorum ki ne söyleyeyim;
O bir peygamber değil ama, kitabı olduğu da bir vâkıdır⁸.

⁷ Feridun Nafiz Uzluk, *aym yazı*, s.1; Eflâkî, *Manâkıb al Ârifin*, Tahsin Yazıcı bakışıyla Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1976, cilt 1, s. 500.

⁸ Mevlânâ Mesnevîsi, Abidin Paşa çeviri ve şerhi, 6 cilt, üçüncü ve dördüncü baskıları, İstanbul 1305-1306 ve 1324 H. Ciltlerin kapak sayfalarına bakılsın.

Câmî böylece Mevlânâ'nın Mesnevî'sini Kur'an'a benzetmiş, onun seviyesine çıkarmış oluyor.

Bu giriş yazımıza İbn Sînâ'nın yaptığı etkilerin ve bilgiye getirdiği katkıların gerektirdiği övgüleri sığdırmak mümkün değildir. Bu gibi etki ve katkılar ancak ayrı ayrı monograflarımızla yer yer ve ister istemez kısmî olarak dile getirilmiş olacaklardır. Bu kısa giriş bölümünde ancak bu değerlendirme ve övgü vecibesini çok genel bir anlamda yerine getirmek söz konusu olabilir. Ulusumuz hemen her zaman kadirbilir olmuştur. Büyük insanlara saygı duymuş, onlara elinden geldiğince ve dilinin döndüğü kadar bağlılık ve yakınlık göstermekte kusur etmeme gayreti içinde bulunmuştur. Anıtlarımız, yatırımlarımız, türbelerimiz buna tanıklık etmektedir. Burada bizim de ilk aşamada yapmayı amaçladığımız şey böyle bir sınırlı görevin üstesinden gelmek, cildimizi böyle bir davranış içinde başlatmış olmaktadır.

Onikinci yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Gazne'li ünlü şair Senâ'î aşağıdaki manzumesinde İbn Sînâ'yı ne kadar güzel bir şekilde övüyor:

بدل نندیشم از نعمت نه در دنیا نه در عقیبی
(نخواهم لاجرم نعمت نه در دنیا نه در جنت)
همی گویم (همی خواهم) بهر ساعت چه در سرا، چه در ضرا،
که یارب مر سنائی را سنائی ده تو از حکمت
چنان کز وی بر شک آید روان بو علی سینا.
مگردانم درین عالم ز بیش آزی و کم عقلی
چو رأی عاشقان گردان چو طبع بیدلان شیدا.
ز راه رحمت و رأفت چو جان پاک معصومان
مرا از رحمت تنها بکن پیش از اجل تنها.
(زبان مختصر عقلان ببند اندر جهان بر من ببند از من درین گیتی)،
که تا چون خود نخواندم حریص و مفسد و رعنا.
مگردان عمر من چون گل که در طفلی شوم کشته،
مگردان حرص من چون مل که در پیری شوم برنا.
بحرص ار (از) شربتیی خوردم مگیر از من که بد کردم،
بیابان بود و تابستان و آب سرد و استسقا.⁹

⁹ Senâ'î, *Divân*, Radavî yayını, Tahran 1341 Hş. (1962), s.57. Buraya alman manzume daha uzun bir kasidenin bir parçasıdır. Kasidenin tümü bunun birkaç katı uzunluğundadır.

Türkçe çevrisi:

Ne bu dünyada ve ne de ahrette gerçek nimeti hiç bir şeyle değiştirmek istemem.

Gerek işlerim yolundayken ve gerekse güçlükler içinde kıvranırsen, durmadan, Tanrıdan şu dilekte bulunurum:

"Ey Tanrım, Senâ'ye sen öyle yüksek bir bilgelik ver ki

Bundan, Ebû 'Alî Sînâ'nın ruhu telaşa düşüp şaşkına dönsün,

Aşırı hırstan ve akılsızlıktan beni bu dünyada aşıkların düşüncesi gibi

İstikrarsız ve gönlünü kaptırmışların ruhu gibi şaşkın duruma düşürme.

Bana merhamet ve şefkat göster; masum kişilerin temiz yaşamlarında olduğu gibi

Beni de ecelimin gelmesinden önce bedence zahmet çekmek meşakkatinden koru.

Akıldan nasibi az olanların dilinin şerrinden beni bu dünyada barındır ki

Onlar beni kendileri gibi haris, müfsit ve kibirli olarak tavsif etmesinler.

Ömrümü gülün ömrüne döndürme ki daha çocukluğumda hayatım son bulmasın.

Hırsımı da şarabinkine benzetme ki yaşlılığımda gençlik durumunda bulunmayayım.

Eğer, elimde olmayarak, içmemem gereken bir şerbetten içtimse, bunu bana çok görme.

Çünkü çöldeydim, mevsim yazdı ve de çok susamıştım.

Senâ'î İran edebiyatının üç büyük mutasavvıfı arasında bulunuyor. Bunlar, tarih sırasıyla, Senâ'î, 'Attâr ve Mevlânâ'dır. Mevlânâ bir vesile ile "Attâr bizim ruhumuzdur ve Senâ'î onun iki gözü mesabesindedir."

demekte, böylece onlardan aldığı ilhamı ve etkiyi dile getirmektedir¹⁰. Fakat bir mutasavvıf olmakla ya da mutasavvıflık yoluna girmek ve onda karar kılmış olmakla beraber, Senâ'î akla değer veren bir şairdi. Nitekim, Senâ'î bir kitabında aklın değeri üzerinde özellikle durmakta, bu konuda özel bir manzume de sunmaktadır. Bu manzumedeki bir beyitte Senâ'î yine İbn Sînâ'ya bir atıf yapmakta, aşk konusunda aklın kör olduğunu, basiret gözünün bağlandığını, akıllı davranışın hakkını ancak İbn Sînâ'nın verebileceği bir iş olduğunu söylemektedir¹¹.

Ortaçağ İslâm tarihinin cihan tarihi içinde seçkin bir yere sahip oluşu, onun dünya tefekkür tarihinde bir dönüm noktası işgal etmesine, önemli bir aşamayı oluşturmasına dayanmaktadır. Böylece İslâm Dünyasının evrensel tarih içindeki önemi, yüzyıllar boyunca insan aklının ve zihinsel çabasının olumlu ürünlerinin birikip süzülerek insanoğlunun kaderini çizip belirlemesine bu toplumun olumlu emek ve hizmetinin boyutu ve etkinliği ile, bilim ile düşünüm ve teknolojinin giderek insan gücüne kattığı başarı kabiliyeti ve verimliliğin gösterdiği gelişimin özellikle ortaçağa düşen payına İslâm Dünyasının katkısının büyüklüğü ve zorunluluğu ile, değer ve mâna kazanmaktadır. İbn Sînâ da İslâm Dünyasının Batı Avrupa geç-ortaçağına en büyük çapta etki yapmış bilim adamı ve düşünürlerinin en ön safında yer almakta, bunların hemen en başta gelenleri arasında bulunmaktadır.

İbn Sînâ'nın Batı Alemindeki ününü Dante Alghieri'nin La Divina Comedia adlı eserinin simgeleştirdiği söylenebilir. Dante'ye göre, Hıristiyan olmayan kişilerin cennete girmesi mümkün değildi. Bunlar arasında da Hıristiyanlığın zuhurundan önce yaşamış olanlarla daha sonraki çağlar insanları hiç şüphe yok ki aynı durumda kabul edilemezlerdi.

İlâhî Komedi adını verdiği bu ünlü yapıtında Dante'nin İslâm Dünyasından zikrettiği az sayıda kişiden biri İbn Sînâ'dır. İbn Sînâ burada Cehennem yöresinin veya civarının seçkin bir kısmına, Çemenzâr ya da Çayır diye adlandırılabilir açıklik, ferah, yüksek ve aydınlık bir yere, yerleştirilmiş. İslâm Dünyası ünlülerinden İbn Rüşd ile Selâhaddîn-i Eyyûbî de burada bulunuyorlar. Eserinin Cehennem bölümünün dördüncü manzume-

¹⁰ Hüseyin Dâniş, *Ta'lim-i Lisân-i Fârsî, Dördüncü Kısım*, İstanbul 1332 H., s.53.

¹¹ Senâ'î, *Hadîkatu'l-Hakîka ve Şerî'atu,t-Tarîka*, Radavî yayını, Tahrân (tarih?), cilt1, s.297-306,300.

sinde Dante'nin sözünü ettiği Çemenzâr'da Thales, Sokrates, Hipokrates, Platon, Aristo, Öklid, ve Batlamyos gibi seçkin düşünür ve bilgin kişilerin, yani ruhların bulunduğu görülüyor.

Dante burasını, aslında, şerefli ve meziyet sahibi olup günah da işlememiş olan fakat vaftiz işleminden geçmemiş oldukları için cennete alınmayan ruhlara tahsis ediyor. Böylece, kendisinin Abdülhak Hâmid'den sert bir reddiyeyi¹² hak edecek biçimde Peygamber Muhammed'e ve damadı Ali'ye aynı bölümün yirmisekizinci manzumesinde şiddetli cehennem azapları çektirme bağnazlığını göstermiş olmasına rağmen, yine de, İbn Sînâ gibi bazı ünlü müslüman büyüklerini kesinlikle sınırlı bir istisnaya tabi tutmuş olması ilgi çekicidir.

Gerçekten, özellikle İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi kimseler için bunu yadırgamak kolayca mümkündür. Bilim ve onun kadar olmasa bile, ona az çok yakın ölçüde olmak üzere, bilime dayanan, yani bilimle temellenen, tefekkür ve entellektüel kültür, bütün insanlar için ortaktır, birdir; din ile dil ve milliyet sınırlarını aşar, böyle engeller, manialar tanımaz ve bu sebeple de, büyük ölçüde, insanların ortak malıdır. Her millet veya topluluk, çabasının veya gayretinin büyüklüğü oranında uluslararası yüksek uygarlıktan pay alma durumunda bulunur ve daha da önemlisi, onun yaratılıp oluşturulmasına katkıda bulunur. İşte, İbn Sînâ, ortaçağ İslâm Dünyasının böyle bir role sahip olmasında önemli katkısı olan bir kişiydi, yani üstün katkıları olan ortaçağ İslâm dünyası düşünürleri arasında seçkin bir yere sahipti. Dante zamanına rastlayan Avrupa geç-ortaçağı bilim adamları ve mütefekkirleri ise İslâm Dünyası düşünürlerine çok şey borçlu olduklarının bilinci içindeydiler ve İbn Sînâ da bunların ön safında yer almaktaydı.

İlginçtir ki İslâm Dünyasının bu yüksek uygarlığının yaratılmasında Türklerin büyük rolü olmuş, büyük gayreti geçmiştir. Fakat İslâm Dünyası o zamanın dünya uygarlığındaki bu seçkinliğini bilimde ve düşünümdeki üstünlüğüne borçlu olduğunu yeterince kavrayamadı, takdir edemedi. Onun için, Fârâbî'lerle Beyrûnî'ler ve İbn Sînâ'lar çapındaki kimseleri yüzyılların akışı içinde yeterince yetiştirmekte devam edemedi. Bu yüzden de gittikçe ileri giden Batı Avrupa'ya bilim meşalesinin taşıyıcılığı rolünü kaptırdı ve bu hatalı kültür politikası yüzünden, kültürel üstünlüğünü, uygarlık yara-

¹² Dante Alighieri, *İlâhî Komedî*, Hamdi Varoğlu çevirisi, İstanbul 1945, s. 376-379.

tıcılığındaki etkililiğini, hiç değilse Avrupaya kıyasla görelî olarak fakat gayet sarîh biçimde ve kesinlikle, kaybetmekten kendini bütün iyi niyetlerine ve gayretlerine rağmen bir türlü kurtaramadı.

Dinsel dünya görüşü ile bilimsel dünya görüşünü ortaçağ ölçütleriyle uzlaştırmaya, dinsel dünya görüşü ile Aristo'yu, bilimlerin hemen hemen bütün çeşitlerini peşi sıra getiren Aristo felsefesini, bağdaştırmaya çalışan kalburüstü düşünürler arasında İbn Sînâ'nın seçkin bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, o, özellikle büyük Türk bilgin ve düşünürü Fârâbî'nin etkisi altında kalmış ve, onun gibi, Batı Avrupa'nın onüçüncü yüzyıl mütefekkeri Aquino'lu Thomas'ı etkilemiştir. Daha doğrusu, onu bu yönde etkileyenler arasında İbn Sînâ da bulunmaktadır.

İbn Sînâ ile Aquino'lu Thomas arasında bu bakımdan, yani bilimin önemi ve din karşısında bilime tanınması gerekli hayat hakkının ve şerefli yerin ehemmiyeti açısından, İbn Sînâ ile Aquino'lu Thomas arasında bir benzerlik, bir paralellik vardır. Ancak, böyle bir kıyaslama aradaki büyük bir farkı vurgulamak gereğini de hemen akla getiriyor. Aquino'lu Thomas Batı'da Katolik Kilisesi tarafından resmen bir aziz, evliyalık mertebesine erişmiş bir kişi, olarak ilân edilmiş, kutsallık halesiyle taçlandırılmıştır. Oysa, İbn Sînâ'nın felsefe yönü İslâm Dünyasında bazı şiddetli eleştirilere hedef olmuştur. Eğer İbn Sînâ sadece felsefî düşünüm ve çalışma sınırları içinde kalsaydı, İslâm Dünyasında, belki, kazandığı büyük ünü ve itibarı pek kazanamayacaktı. Ancak, onun bilim ve özellikle tıp yönü ve ayrıca belki de, bir dereceye kadar, kişiliğinin istisnâî renkliliği, yaşamındaki canlılık ve hareketlilik, onu şöhret ve itibarın doruğuna çıkarmakta etkili olmuştur.

Bilimsel ve dinsel dünya ve evren görüşlerini İbn Sînâ'nın uzlaştırma ve bağdaştırma teşebbüsü dinin nassını, dogmasını, Aristo felsefesi yolu ve aracılığı ile, sırf akılla temellenen düşünce ile yanyana yaşatma girişimi demektir. Burada Aristo felsefesi yanında özellikle yeni Platonculuk da yer almaktaydı. Bu yoldaki çabası Aquino'lu Thomas'a Batı'da büyük onur getirdi. İbn Sînâ'nın bu doğrultudaki gayretleri ise, manevî üstadı ve dinsel kılavuzu Fârâbî ile birlikte, Gazzâlî gibi büyük bir düşünürde belki en sarîh ifadesini bulan şüphe ve tereddütlere yol açtı.

Eleştiri, aslında, bilimin ve tefekkürün hayat kaynağıdır, bilgi üretiminde ve düşünümün gelişip gövermesinde katalizör vazifesini görür. Fakat bu eleştiri, özeleştiri de dahil olmak üzere, akıl temeli üzerine oturtulmak şartıyla. Bir de İslâm Dünyası ile Batı arasında şu fark vardı ki, İslâm dünyası bu gibi kınama ya da övgüleri resmileştirecek bir dinsel örgüt veya teşkilâta, işlem tarzı veya yöntem geleneğine, sahip değildi. İslâm Dünyasının böylece bir kararsızlık içinde kaldığı ve gelişim yeteneğinin bu yüzden gücünden kaybettiği düşünülebilirse de, daha sonraki yüzyılların bu bakımdan durumu incelenince, İslâm Dünyasında felsefi tefekkürün, yani özgür düşünce temeli üzerine oturan akılcı zihniyetin gitgide zayıflayıp yozlaştığı ve bilimsel çalışma temposunun da, bununla paralel olarak ve Batı Avrupa'ya kıyasla, İslâm Dünyasında giderek ağırlaştığı, canlılığından kaybettiği görülür. Buna karşılık, Batı Avrupa'da, bunun tam zıddına, düşünüm atmosferinin gün geçtikçe yoğunluk kazanıp verimlileşmiş ve Batı uygarlığının dev adımlarıyla ilerlemiş olmasının nedenini, esas itibariyle, aradaki bu farkta, bu karşıtlıkta görmek, tüm meselenin can alıcı noktasının buraya bağlanıp düğümlenmesi gerektiğini düşünmek doğru ve isabetli olsa gerekir.

Din-Felsefe biresim ve bağdaşımı Aquino'lu Thomas'ın özel görüşlerine, ana çizgileriyle ya da özel ayrıntılarıyla, bağlı kalmak zorunda değildi şüphesiz. Nitekim, ona bağlı kalınmadı ve bu aşama geride bırakıldığı için ister istemez ona bağlı kalınmadı. Gerçekten, bu felsefe-din biresimi veya uzlaştırılması ancak mütevazi bir başlangıçtı. Fakat böyle bir çözüme daha onüçüncü yüzyılda resmen geçerlik tanınmış olması, böyle bir düşünce doğrultusunun büyük tinsel yetkiye sahip makamlar katında saygınlık kazanması, bilime o çağ ölçüsünde geniş çaplı bir yaşam hakkı ve itibar sağladığı gibi, nesnel ve akılcı eleştiri zihniyetine ve düşüncenin şüpheli noktalardan ve hatadan ayıklanıp kurtarılmasını güvence altına alma çabası anlamında özgür düşünceye de giderek daha kararlı ve daha emin bir statü, bir mevki veya paye, kazanma yollarını açmış oldu.

Avrupa bu önemli düşünce akımı doğrultusuna girme babında Fârâbî gibi, İbn Sînâ gibi, Gazzâlî gibi Müslüman düşünürlerden, felsefecilerden, büyük ölçüde yararlandı. Fakat neticede İslâmî erken-ortaçağların ve onu takip eden asırlarda İslâm Dünyasının yapamadığını, ona dayanarak da olsa, Batı Avrupa başardı ve bu sayede modern bilimin onyedinci yüzyıl-

daki büyük hamlesini ve dev boyutlu özgür düşünce atılımını Batı Avrupa Hıristiyan Dünyası gerçekleştirebildi. Eğer İslâm Dünyası Fârâbî'lerin, Beyrûnî'lerin ve İbn Sînâ'ların yolunda yürümüş olsaydı, Türklüğe olduğu kadar dünya tarihine ve insanlığın tümüne şeref getiren bu büyük düşünür-lere daha yakından bağlı kalabilseydi, bu başarı çok daha büyük ölçüde İslâm Dünyasının olacaktı, olabilecekti.

İbn Sînâ insan düşünce ufkunu enginleştirmiş, ele alıp işlediği her konuya kendi çağının olanakları çerçevesi içinde hissedilir ölçüde açıklık getirebilmiş, yaşamını insanlık uğrunda, insanın duyuş ve kavrayış kabiliyetine katkılar yolunda harcamıştır. İslâm Dünyası, ve İslâm Dünyasından daha da fazla Batı Avrupa geç-ortaçağları, İbn Sînâ'dan yararlanmış, esinlenmiş, onun oluşturduğu feyizli kaynaktan kana kana içmiş, onun geliştirdiği ortaya koyduğu bilim ürünlerinden nemalanmıştır. Uzun yılların ötesinden kendisine bakıldığında ona hayranlık duymamak mümkün değil. Ona her bakışta onun büyüklüğü sanki daha belirginleşiyor, en güzel anlamıyla insanoğlunun yapıcı ve yaratıcı yönünün canlı bir simgesi sanki onun şahsında gözler önünde canlanmış oluyor. İbn Sînâ gibi dâhi düşünürler, tarih yapma çabasında, uygarlık yaratma sürecinde, insanları belli birtakım doğrultularda peşlerinde sürükleyebilen, insanoğlunun kaderini olumlu yönlerle yönelten, ona ışıklı yolları gösterebilen en güçlü kılavuzlardır.